

Aproximació a la Casa dels Cargols: una mostra de modernisme a l'Hospitalet de Llobregat

Nadine Mula

Aproximació a la Casa dels Cargols: una mostra de modernisme a l'Hospitalet de Llobregat

Aproximación a la Casa dels Cargols: una muestra de modernismo en l'Hospitalet de Llobregat

Approach to la Casa dels Cargols: a modernisme demonstration in l'Hospitalet de Llobregat

Nadine Mula

(Historiadora de l'Art; nadinemulag@gmail.com)

RESUM

La Casa dels Cargols és un dels pocs exemples d'arquitectura modernista erigida a l'Hospitalet de Llobregat i per aquesta raó ens hem proposat de reivindicar-ne el valor constructiu, artístic i patrimonial. En les pròximes línies presentarem un estat de la qüestió que actuarà com a punt d'inflexió entre allò que ja coneixíem de la torre i les noves dades descobertes arran d'aquesta recerca. L'estudi s'ha construït segons els habituals mètodes d'investigació historicoartística, consultant fonts primàries i recursos electrònics i bibliogràfics. D'altra banda, aquest article aporta informació inèdita sobre el nexse familiar que uneix la Casa dels Cargols de l'Hospitalet amb la construcció homònima ubicada a l'Eixample de Barcelona. A més, ens ofereix noves dades sobre Mariano Tomàs i Barba, artífex de la torre.

Paraules clau: La casa dels cargols, L'Hospitalet de Llobregat, Modernisme, Mariano Tomàs i Barba, arquitectura

RESUMEN

La Casa dels Cargols (la casa de los caracoles) es uno de los pocos ejemplos de arquitectura modernista erigida en Hospitalet de Llobregat y por esta razón nos hemos propuesto reivindicar su valor constructivo, artístico y patrimonial. En las próximas líneas presentaremos un estado de la cuestión que actuará como punto de inflexión entre lo que ya conocíamos de la torre y los nuevos datos descubiertos a raíz de esta búsqueda. El estudio se ha construido según los habituales métodos de investigación histórico-artística, consultando fuentes primarias y recursos electrónicos y bibliográficos. Por otro lado, el presente artículo aporta información inèdita sobre el nexse familiar que une la Casa dels Cargols de Hospitalet con la construcció ho-

mónima ubicada en el Eixample de Barcelona. Además, nos ofrece nuevas referencias acerca de Mariano Tomàs Barba, artífice de la torre.

Palabras clave: La Casa dels Cargols, Hospitalet de Llobregat, Modernismo, Mariano Tomàs Barba, arquitectura

ABSTRACT

La Casa dels Cargols (The House of Snails) is one of the few examples of modernist architecture built in L'Hospitalet de Llobregat, for this reason we want to vindicate its constructive, artistic and heritage values. In the next lines, we will present a state of affairs that will act as a turning point between what we already knew about the house and the new data discovered as a result of this research. The study has been built on the basis of the usual methods of historical-artistic research, consulting with primary sources, electronic and bibliographic resources. On the other hand, this article provides unpublished information on the family link that joins the Casa dels Cargols of L'Hospitalet with the homonymous construction located in the Eixample of Barcelona. In addition, it offers us new information about Mariano Tomàs i Barba, architect of the house.

Keywords: House of Snails, L'Hospitalet de Llobregat, catalan Modernism, Mariano Tomàs i Barba, architecture

1. INTRODUCCIÓ

La Casa dels Cargols es localitza al barri hospitalenc de la Torrassa, concretament, a la cantonada on interseccionen actualment el carrer del Llobregat i el carrer del Montseny; l'edifici es coneix popularment amb aquest sobrenom a causa dels detalls en forja que imiten l'anatomia d'aquest invertebrat i que es troben representats en el penjador de la politja i en la part inferior dels merlets que rematen la façana. Transformada des del 2009 en l'Oficina Municipal Jove d'Emancipació, la seva història s'inicia el 1911 quan Miguel Ribera i Mora en promou la construcció. L'operació arquitectònica la duu a terme el mestre d'obres municipal de l'Hospitalet, Mariano Tomàs i Barba. Destaquem els treballs de ferro forjat, els detalls ceràmics i la subtil decoració floral, igual que els merlets d'inspiració medieval que evidencien el gust pel modernisme imperant en el moment.

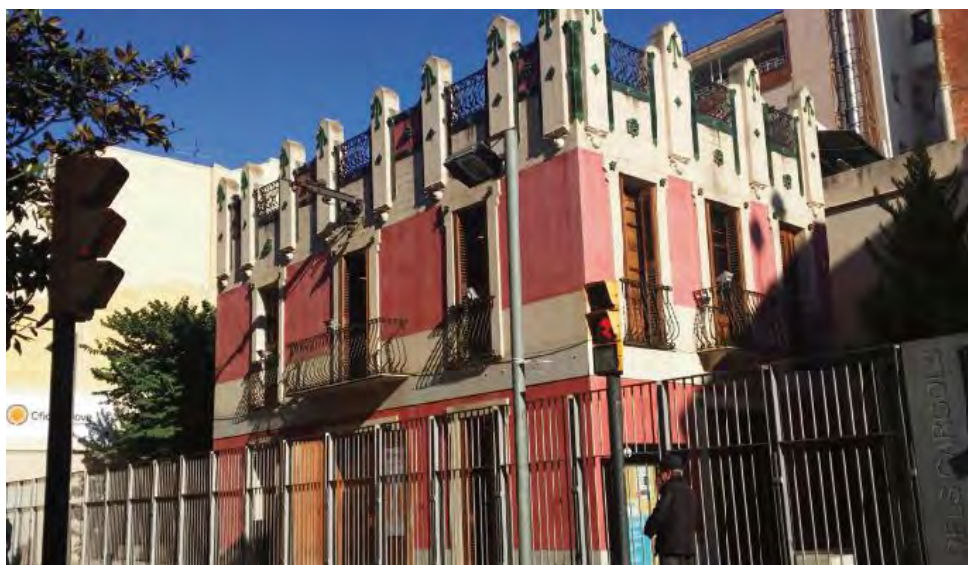

Foto 1: La Casa dels Cargols, vista general. Fotografia de l'autora.

Aquesta torre és un dels pocs exemples d'arquitectura modernista erigits a l'Hospitalet, i que hagi arribat fins als nostres dies —no exempta de vicissituds constructives— la converteix en una peça especial, susceptible d'estudi i d'observació. La seva rellevància, però, no recau solament en el seu interès artístic, sinó en el fet que la seva materialització fou símptoma directe de l'expansió que l'Hospitalet estava vivint durant l'incipient procés d'industrialització. Per tant, podem definir la Casa dels Cargols

com una fita ineludible, aixecada al barri de la Torrassa com a referent testimonial de la metamorfosis urbanística que patiria forçosament el municipi.

Des de finals de segle XIX fins a les primeres dècades del segle XX, la ciutat de l'Hospitalet va viure una etapa de màxim creixement, producte dels moviments migratoris originats per aquesta progressiva industrialització. Una reacció directa d'aquest increment demogràfic es reflecteix en la severa modificació que experimentà la nostra torre el 1920; és probable que amb l'objectiu de rendibilitzar el terreny de la construcció, el seu propietari decidís erigir vuit casetes al voltant de l'edificació destinades a aquesta nova població. La finca va complir la seva funció habitacional fins al 2004, quan finalment va esdevenir propietat municipal. Les famílies que ocupaven els habitatges foren traslladades a nous domicilis i el 2007 l'Ajuntament iniciava les obres de rehabilitació que acabarien convertint-la en la ja esmentada Oficina Municipal Jove d'Emancipació.

2. METODOLOGIA

La manca de recursos bibliogràfics respecte de la Casa dels Cargols ens ha obligat a emprar Internet com a eina principal. L'elaboració d'aquesta investigació no hauria estat possible sense els mitjans que ens ha ofert la xarxa; diaris i revistes digitals, articles electrònics, pàgines webs, blogs i portals virtuals d'entitats com l'Arxiu Contemporani de Barcelona, l'Arxiu de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando o el Museu de l'Hospitalet.

Les fonts primàries, per altra banda, han resultat imprescindibles per acreditar i contrastar les dades que ens oferien altres recursos. La consulta de la llicència d'obres de la Casa dels Cargols de l'Hospitalet, juntament amb l'expedient constructiu de la seva homònima a l'Eixample, ens han revelat el nexa familiar que uneix ambdues edificacions. També, gràcies a la documentació original, hem pogut descobrir on va realitzar els seus estudis Mariano Tomàs i Barba, que no fou a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando com apuntava Joan Bassegoda a *Los maestros de obras de Barcelona*, sinó a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi.

Finalment, les fonts bibliogràfiques s'han limitat a la recerca de referències històriques que afavorissin la confecció d'un context social i urbanístic on encabir la Casa dels Cargols. Llibres com *Històries de Collblanc-La Torrassa*, d'Ignacio Salmerón, o *L'Hospitalet: la història de tots nosaltres, 1930-1936*, de Joan Camós, entre altres publicacions, han esdevingut instruments indispensables per posar de relleu la importància patrimonial de la torre modernista.

3. CONTEXT SOCIAL I URBANÍSTIC DE L'HOSPITALET A PRINCIPIS DE SEGLE XX: BARRIS DE COLLBLANC I LA TORRASSA

El períple industrial de l'Hospitalet s'inicia a partir de la segona meitat del segle XIX, quan Barcelona, beneficiada pel cessament de les guerres carlines, experimentava un gran creixement econòmic a causa del desenvolupament del sector tèxtil. Aquesta circumstància obligava la ciutat a comptar amb territoris adjacents per fer front a la seva expansió. L'Hospitalet es convertiria així en un blanc fàcil per al gegant barceloní, que no trigaria a ocupar el municipi per fer-hi aixecar noves factories (Salmerón, 2009: 89).

No obstant, segons ens indica Josepa Roca (1992), des del segle XVIII ja trobem fàbriques de blanqueig vinculades a indústries tèxtils de Barcelona. És probable que en el segle XIX desapareguessin, ja que se'n perd el rastre. Malgrat això, cal destacar un símptoma de progrés que anunciaria la transformació definitiva d'un Hospitalet, fins aleshores, dedicat majoritàriament a l'activitat agrícola; ens referim a la construcció del Canal de la Infanta el 1819. La materialització d'aquesta infraestructura va suposar un gran avenç per a l'evolució industrial hospitalenca, ja que va promoure l'aparició de factories agrícoles i en especial de fàbriques dedicades al sector tèxtil. No podem oblidar, però, que aquest creixement generalitzat també va comportar un augment de la indústria constructiva, la qual anava acompanyada d'una significativa proliferació de bòbiles. Aquest fenomen té especial rellevància quan prenem nota del que ens narra Inocencio Salmerón (2009: 89). «L'aparició de les bòbiles al barri està estretament relacionada amb el progressiu creixement de l'Eixample barceloní, que va afavorir la creació de noves indústries del ram de la construcció [...] Per aquest motiu, l'Hospitalet era coneguda com "la bòbila de Barcelona"».

La febre industrial a l'Hospitalet arrossegava en si mateixa unes conseqüències socials aclaparadores que es van manifestar, sobretot, entre l'últim decenni del segle XIX i les primeres dècades del segle XX. Les dades que ens ofereix Dolors Marín exposen una realitat demogràfica sense precedents: el 1900 hi havia 4.948 habitants al municipi, que passarien als 12.360 el 1920. Malgrat això, el major increment de la població es donaria el 1930, quan la xifra ascendiria als 37.650 residents (Marín, 1990: 30).

Aquest nou escenari es revelava particularment als barris de Collblanc i la Torrassa. El primer era el més proper a la ciutat de Barcelona i, durant la segona meitat del segle XIX, va rebre directament l'esclat industrial del barri barceloní de Sants. L'última dècada del segle XIX, doncs, suposaria per al barri hospitalenc una transformació urbana determinant, propulsada per l'afany constructiu dels senyors de Barcelona, que encarregaven els plànols al mestre d'obres Santiago Biosca i al facultatiu Mariano Tomàs i Barba, el qual signaria la majoria de llicències d'obres que se sol·licitaven. Alguns d'aquests terratinents van invertir part del seu capital en projectes urbanístics amb la intenció de facilitar l'edificació d'habitatges senzills i econòmics destinats a la població nouvinguda. Un dels plans urbanístics més rellevants és el conegut Projecte Romaní-Mas, impulsat pels germans Pere i Manel Romaní i Climent Mas i Soldevila. Presentat

en el Ple municipal del 18 d'abril de 1902, el pla fou signat pel facultatiu Domènec Boada. La finalitat del projecte era iniciar un procés de parcel·lació, traçat de vials i venda de solars per construir-hi cases (Casas, 1986:78), a més de millorar la comunicació de la barriada facilitant vies de connexió entre Sants i L'Hospitalet i oferint d'aquesta manera l'obertura de deu carrers (Salmerón, 2009: 121-141).

D'altra banda, el creixement del barri de la Torrassa va fer-se esperar fins a la primera dècada del segle xx, quan esdevingué objectiu de les grans expectatives d'alguns propietaris barcelonins que contemplaven el sòl torrassenc com una terra d'oportunitats urbanístiques, ja que creien en la necessitat de crear barris obrers als municipis pròxims a Barcelona. L'element que uniria Collblanc i la Torrassa seria l'onada immigratòria que atorgaria certa homogeneïtat urbanística (Casas, 1986: 73). Com argumenta Joan Camós (1997), va ser entre els anys 1921 i 1924 quan l'impuls constructiu a l'Hospitalet fou més potent i dinàmic, representant per al districte de Collblanc-La Torrassa el 65% de totes les construccions destinades a habitatges d'aquesta nova onada de treballadors i treballadores, provinents especialment de Múrcia.

Per finalitzar, és interessant incidir en la consciència social que es va generar a Collblanc-La Torrassa durant aquest període, on agafà força el concepte d'*Hospitalet Moderno*. Aquesta denominació, que recull Joan Camós en el seu llibre *L'Hospitalet: la història de tots nosaltres, 1930-1936*, responia a la concepció generalitzada que va començar a gestar-se en una barriada fundada essencialment per a la població novvinguda i que manifestava la voluntat divisòria i el caràcter progressista que es trobava al capdavant de l'apogeu impulsat pel desenvolupament industrial. Aquest Hospitalet modern s'allunyava, així, de la Vila Vella, convertida en el reducte de l'antic poble agrícola.

4. LA CASA DELS CARGOLS: DESCRIPCIÓ

El 21 d'agost de 1911, l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat atorgava a Miguel Ribera i Mora —veí de Barcelona— el permís per edificar una casa de dues plantes al solar que posseïa al barri de La Torrassa. El projecte de l'habitatge, com ja hem comentat, fou signat pel mestre d'obres Mariano Tomàs i Barba: «Miguel Ribera, mayor de edad, vecino de Barcelona [...] con el debido respeto repone: Que en el cruce de las calles Hospitalet y Llobregat correspondientes a los terrenos urbanizados La Torrassa posee un solar en el que se propone edificar una casa de conformidad con los planos que por duplicado se acompañan y por los que puede verse que la mencionada casa se emplaza en el interior del referido solar. Razón por la cual suplica a V. que previos los trámites reglamentarios le provea del correspondiente permiso para llevar a cabo las aludidas obras».ⁱ

Així doncs, en el creuament de l'antic carrer Hospitalet —ara anomenat Montseny— i el carrer de Llobregat, es va alçar finalment una casa de 180 m² envoltada per un jardí. Actualment hi destaca el color rosat de l'arrebossat exterior, que dota l'edifici d'una

certa unitat. La façana principal presenta un esquema de dos registres que segueix un eix compositiu equilibrat i coherent. Ambdós registres estan dividits per una potent franja blanca al centre. La part inferior consta d'una obertura central corresponent a una entrada principal que es troba flanquejada per dues balconeres. Sense allunyar-se d'aquesta línia compositiva, comprovem com en el pis superior es repeteix el mateix programa d'obertures, en aquest cas, però, el buit del mig correspon a un balcó. Prepondera estèticament el coronament superior que remata la segona planta i que despunta pels ja esmentats merlets amb treballs de forja intercalats. Es tracta d'una coberta plana transitable amb un únic accés a través d'una escala auxiliar. El seu ús es reduïa a meres tasques de manteniment.

És interessant posar especial atenció als detalls en ceràmica vidriada de color verd que conformen la continguda però equilibrada ornamentació a base de flors molt esquemàtiques, caps de lleó, cares amb aparença de màscares teatrals i unes sanefes en forma de fletxa que decoren la part frontal de les torretes. Tanmateix, no podem oblidar-nos dels enigmàtics cargols de pedra que trobem a les bases dels merlets i que veiem forjats al penjador de la politja. Els treballs en ceràmica van elaborar-se originàriament a l'antiga fàbrica Pujol i Bausis d'Esplugues, una important factoria ceramista que prendria una notable reputació a partir de la segona meitat del segle XIX i inicis del XX. És realment significatiu conèixer el nom d'alguns dels arquitectes més il·lustres que hi encarregaven material o dissenys; entre aquests, hi trobem Gaudí, Domènech i Montaner o Puig i Cadafalch, i algunes de les cases més destacables del modernisme català com la Casa Lleó i Morera o la Casa Amatller conserven les seves rajoles.

Pel que fa a les parets exteriors laterals, comprovem que l'organització segueix un ordre similar al dictat en la façana principal. La secció inferior de la façana nord oest —també anomenada façana del carrer Mas— consta de dues obertures cegades, i el registre superior s'estructura a partir d'una finestra de dimensions reduïdes acompanyada per dues més que es mantenen en la mateixa línia que la resta. Probablement el volum d'aquesta finestreta respongui a l'existència d'una escala primitiva pertanyent a l'edificació original. Aquesta va ser una de les formulacions que es va plantejar l'equip responsable de la rehabilitació de l'immoble amb motiu dels indicis que s'havien trobat un cop iniciats els protocols d'actuació. Malgrat això, en el procés de restauració es va decidir finalment ignorar aquesta hipòtesi i no reproduir la presumpta escala (Mula, 2016: 24).

La façana del carrer de Montseny manté el mateix programa que la principal, llevat dels buits arquitectònics del pis inferior, ja que només veiem una porta sense finestres laterals. Aquesta obertura, més gran, podria correspondre a un accés secundari concebut en l'etapa inicial de la casa. Hi ha una hipòtesi basada en la tradició oral respecte del fet que la planta inferior estava destinada a un comerç familiar vinculat a l'oli i que aquesta porta podria ser l'entrada a un suposat magatzem. La suposició que la planta de baix fos receptora d'un establiment recobra validesa si tenim en

compte que en ple procés de rehabilitació van descobrir que el pis inferior era originàriament un espai diàfan, sense columnes ni subdivisions.

Després de la modificació de 1920, la zona de safarejos i desguassos va destinar-se a la part posterior de la casa. Aquest fet va comportar que el seu estat es deteriorés considerablement i que esdevingués l'àrea que més urgia corregir i sanejar. Cal advertir, també, que aquesta façana va patir l'afegiment d'un cos en voladís que acollia en el seu interior la latrina pertanyent al pis superior. Per totes aquestes raons, la zona posterior de la torre va ser l'àrea que més problemes va presentar a l'hora de ser restituïda, a causa del lamentable estat de conservació en què es trobava. En el projecte final de rehabilitació es va decidir prescindir d'aquest cos afegit i deixar la part inferior de la façana llisa, obviant fins i tot els buits arquitectònics que el propi edifici revelava, però mantenint les dues obertures superiors, en aquest cas, cegades.

Acabem la descripció general de l'edifici actual esmentant la intenció que acompanyava el procés restaurador de recuperar l'antic jardí que envoltava la torre, tot habilitant una zona verda amb accés públic i que pot apreciar-se en l'actualitat.

5. MODIFICACIÓ DEL 1920: CASES EN CORREDOR, UN FENOMEN CONSTRUCTIU

El 19 de juny de 1920, el propietari Miguel Ribera i Mora sol·licitaria un nou permís d'obres, en aquest cas per edificar un seguit d'habitatges que ocuparien el terreny que envoltava la torre: «D. Miguel Ribera, mayor de edad, vecino de este pueblo y domiciliado en el mismo, calle Llobregat del barrio de la Torrassa, número 115. Solicita el permiso correspondiente para poder construir en la propiedad que posee [...] las obras de adición y reforma que se precisan con los planos por duplicado».ⁱⁱ

Aquesta llicència d'obres fou signada per Ramon Puig i Gairalt, el qual fou arquitecte municipal de l'Hospitalet des de 1912 fins a 1937 (Vidal, s/d: 110).

Així doncs, van construir vuit habitatges d'una sola planta reaprofitant el primer nivell de la casa i deixant visible la part superior de la torre, que d'aquesta manera s'alçava per sobre de les casetes (fig. 2). Cal assenyalar que la segona planta de la torre va conservar el seu caràcter habitacional, llevat de l'afegiment de la comuna que es projectava exteriorment a la façana posterior de la torre i que ja hem mencionat en l'apartat anterior (fig. 3). Segurament aquesta intervenció era contemporània a l'annexió dels nous habitatges. Endevinem per les fotografies conservades, on es perceben treballs en ceràmica similars als de la façana principal, que existia una certa voluntat per mantenir la continuïtat estètica de l'edifici. L'afegiment d'aquest apèndix se sobreposava a una finestra ja existent en el projecte original, provocant així un trencament de l'eix compositiu de la façana. Anys més tard, tal i com s'ha exposat, en plena rehabilitació, es convertirà en un cos constructiu inservible del qual serà necessari prescindir per la seva precària conservació. No obstant, l'operació que més va repercutir a nivell cons-

tructiu va ser l'agregació d'aquestes casetes, ja que la seva edificació comportava una radical modificació dels paraments de la planta inferior i destruïa al mateix temps la concepció estètica de l'edifici. És imprescindible prendre en consideració aquesta transformació constructiva, ja que ens manifesta la forta crescuda demogràfica que va patir l'Hospitalet a partir de la segona dècada del segle xx, i que va significar per a molts inversors barcelonins una ocasió ideal per als seus negocis immobiliari

Foto 2: Fotografia de la dècada dels vuitanta, on es veuen els habitatges adossats (imatge extreta de lhospitaletdellobregat.wordpress.com)

Foto 3: Visió superior del cos sortint del primer pis (imatge de l'AML'H)

Els nous habitatges afegits al jardí de la Casa dels Cargols no superaven els 40 m² i la seva distribució interior era senzilla: constava generalment de dues habitacions, una cuina, un menjador i un bany. Exteriorment mantenien un aspecte simple, no destacaven per cap tret peculiar: una façana arrebossada de blanc i articulada a partir d'un esquema compost per una finestra i una porta, que es repetia vuit vegades per a cadascun dels habitatges. Eren edificacions merament funcionals que responien a una tipologia coneguda com cases en corredor o en passadís. Aquest tipus d'habitatge va esdevenir un autèntic fenomen constructiu, ja que eren edificacions de baix cost i d'amortització pràcticament immediata. S'introduïren per primera vegada en aquest barri el juliol de 1906 de la mà del propietari barceloní Albert Puig i Domènech, i de l'arquitecte Lluís de Miguel Roa. Juan Fernández de Retana, estudiós de la matèria, estipula que en el 1930, dels 3.142 habitatges que hi havia al barri, 925 eren cases en passadís (Salmerón, 2009: 143). La seva ràpida expansió per l'Hospitalet responia a la necessitat habitacional dels nouvinguts, que des de la resta de l'Estat, especialment de Múrcia i Almeria, arribaren per treballar en l'emergent sector industrial. Són nombrosos els exemples que podríem trobar a l'Hospitalet d'aquesta mena de construccions, sobretot a Collblanc i la Torrassa, però també en descobrim a Santa Eulàlia i Sant Josep, avui dia ja desapareguts. Esdevenien un negoci segur, que alguns promotors fomentaven amb la falsa idea que eren domicilis destinats a una població amb pocs recursos. La veritat és que la vida en aquests habitatges no era gens fàcil, ja que no reunien unes condicions mínimes de salubritat: hi mancava aigua potable i ventilació, fet que afavoria les infeccions i les malalties. Tal i com narra Salmerón (2009: 143), es van registrar més d'un centenar de peticions de demandes a la caritat municipal. Es tractava de casos extrems en els quals de vegades s'havia de lamentar la mort d'infants de menys d'un any de vida. Les situacions es tornaven tan insostenibles que era obligatòria la intervenció de les autoritats, que forçaven el propietari a sanejar els habitatges. En altres, fins i tot, podien arribar a suggerir peticions de desnonaments per tal de dur a terme una adequada desinfecció.

En definitiva, les cases corredor van esdevenir la primera resposta especulativa a l'excés de demanda d'habitatges econòmics. Per tant, no és desencertat pensar que Miguel Ribera, seguint l'exemple d'altres propietaris barcelonins, no va deixar escapar les possibilitats econòmiques que li oferia el seu terreny, fent erigir d'aquesta manera vuit domicilis altament rendibles.

6. MARIANO TOMÀS I BARBA: UNA FIGURA DESCONEGUDA

Mariano Tomàs i Barba fou tècnic municipal a l'Hospitalet de Llobregat i projectà diverses obres entre l'últim quart del segle XIX i principis del segle XX. Malgrat això, ens resulta una figura desconeguda, ja que són poques les dades biogràfiques que n'hem pogut recollir. Fins al moment sabíem que havia aconseguit el títol de mestre d'obres el 1871 per la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. Aquesta dada es troba plasmada en el llibre *Los maestros de obras de Barcelona*, de Joan Bassegoda. No obstant això, amb motiu de les darreres investigacions hem pogut concloure que

aquesta referència és errònia, ja que el nom de Mariano Tomàs i Barba no es troba registrat en cap expedient acadèmic d'aquesta entitat madrilenya. En canvi, Mariano Tomàs i Barba apareix matriculat per primera vegada als Ensenyaments de Mestres d'Obres de l'entitat catalana en el curs 1865-1866. Finalment, el trobem inscrit per última vegada el 5 d'abril del 1869, data en la qual obtindria la seva titulació.ⁱⁱⁱ En aquest document, a més, ens especifica que és natural de l'Hospitalet i que es gradua a l'edat de vint anys.^{iv}

La importància de Mariano Tomàs i Barba recau en el fet que la seva activitat coincideix amb un dels períodes de més dinamisme constructiu i urbanístic de l'Hospitalet.^v Les primeres intervencions de Tomàs i Barba de les quals tenim notícia tingueren lloc amb motiu de l'obertura del carrer Perutxo. Aquest passatge, que posteriorment prendria el nom de Roselles, va suposar la primera gran operació urbanística del centre del municipi. Cal remarcar la rapidesa amb què es va constituir el projecte, fet que va oferir un aspecte homogeni a totes les edificacions que s'aixecaven. Al voltant del 1880 les parcel·les van ser ocupades en la seva totalitat. Es té constància que les cases corresponents als números 31 i 33 van ser dissenyades per Mariano Tomàs i Barba, però cal esmentar que també va ser l'encarregat de firmar els projectes pertanyents a les edificacions que s'anaven erigint en aquest solar. No coneixem, però, fins a quin punt va estar involucrat en la concepció d'aquest pla urbanístic. El 1883 va dissenyar els plànols de la Fàbrica CosmeToda i va col·laborar en l'inici de les obres el 1884. D'aquesta construcció no en queda rastre, ja que el 1923 l'arquitecte Ramon Puig i Gairalt va realitzar una remodelació de l'edifici.

Tomàs i Barba hauria de passar a formar part de la història de l'Hospitalet per haver estat l'artífex de la Rambla Just Oliveras, de vint-i-dos metres d'amplada, projectada el 1907. No està de més comentar que, entre el 1908 i el 1910, es van concedir permisos per construir set edificis al llarg de la rambla, entre els quals n'hi havia un que feia cantonada amb la carretera provincial, que era propietat d'una germana del projectista (Sanabra, 1990: 5-8).

Un altre dels encàrrecs municipals que va rebre Tomàs i Barba fou la concepció primitiva del Mercat del Centre en la seva primera fase com a plaça-mercat. Aquest projecte tenia la intenció de dotar la localitat d'un espai de comerç. Els plànols daten del 1897 i la inauguració va tenir lloc un any més tard. Durant la dècada dels anys vint, l'arquitecte Ramon Puig i Gairalt projectaria una reforma que no es duria a terme fins al 1933 (Gómez, 2007: 8).

L'any 1889 s'aixeca un edifici entre mitgeres, encarregat per Ramon Puig i Campreíós^{vi} a Mariano Tomàs i Barba. Destaquem la façana constituïda a partir d'una imitació de carreus amb cert gust clàssic, on apareixen sobre les llindes de les obertures una decoració a partir de terracota. Aquest esquema ornamental, que es basa a concentrar els trets decoratius de l'edifici sobre les llindes, és un recurs molt característic de l'estil de Tomàs i Barba que trobarem en altres edificacions.

Novament de la mà del mateix promotor, s'erigeix una obra exquisida a la Rambla Just Oliveras, també efectuada pel mestre: és l'anomenada Torre Puig, finalitzada l'any 1910 i avui dia perduda. Afortunadament es conserven fotografies de l'edificació que ens permeten apreciar la sinuositat de les línies arquitectòniques amb un cert regust a l'art nouveau centre-europeu (fig. 4). La construcció responia a la singular tipologia de torre aïllada envoltada de jardí i rodejada per un mur perimetral coronat amb el trencadís tan propi del modernisme gaudinià. Malauradament, l'any 1925 va haver de suportar una reforma que la transformaria en una clínica amb el nom de Can Gajo. Uns anys més tard, el 1951, la modificarien de tal manera que perdria per complet el seu encant modernista (Bagán, 2011).

Foto 4: Vista general de la Torre Puig (imatge extreta de lhospitaletdellobregat.wordpress.com)

Una altra de les construccions més significatives del mestre Tomàs fou la Casa Golferichs, antigament coneguda amb el nom de Can Generós, i que avui dia es denomina popularment l'Estanc del Carrer Major. Fou una edificació encarregada el 1904 per l'empresari i promotor cultural Macari Golferichs. El mateix que l'any 1901 havia encarregat a l'arquitecte Joan Rubió i Bellver la famosa Casa Golferichs al número 491 de la Gran Via de les Corts Catalanes de Barcelona. Crida l'atenció la proximitat estilística d'ambdues cases, les quals comparteixen el gust per les influències mudèjars i el ressò d'un neogotisme que es manifesta en els arcs ogivals. No passa desapercebuda la imatge en ceràmica de la Mare de Déu de Montserrat representada a la façana, ni les franges divisòries treballades també a partir de la ceràmica de colors blaus, verds i blancs que destaquen per sobre de la superfície de maó vist.

Si ens arribem al número 29 de la Rambla Just Oliveras, topem amb una nova edificació de caire modernista, coneguda amb el nom de la Casa Joan Batlle i construïda l'any 1910. És una de les primeres construccions de la Rambla que encara avui dia es

conserva. Del conjunt d'edificis d'inspiració modernista de Tomàs i Barba, segurament aquest és el que posseeix una concepció més equilibrada. Hi destaquem el predomini de la línia corba del coronament, que ens recorda les ondulacions de la Torre Puig. Es repeteix l'ornamentació vegetal com a element decoratiu en totes les obertures, a més dels esgrafiats que embelleixen la part superior de l'edifici.

En el número 31 de la mateixa rambla, s'erigeix la Casa Josep Oliveras, la primera d'aixecar-se en la urbanització de l'avinguda entre 1908 i 1909. Aquesta torre combina el llenguatge clàssic amb una decoració més modernista a base de medallons florals que apareixen puntualment. Destaquem la coronació de la façana a partir d'un frontó curvilini més proper a un estil neobarroc. Seguint la mateixa vorera, trobem tres edificacions germanes, els números 21, 23 i 25, les quals van ser construïdes entre 1915 i 1920, també adjudicades a Mariano Tomàs i Barba. La construcció fou promoguda per la família Solanas.

Sense moure'ns de la rambla, ubicada entre els números 71-75 trobem una altra construcció realitzada per Tomàs i Barba el 1914, anomenada Casa Sabadell. Segons la fitxa número 44 del PEPPA, es tractava d'una edificació constituïda per tres habitatges de planta baixa més un pis. D'aquesta projecció no en quedaria res, ja que el propietari de la casa el 1923 va ordenar a l'arquitecte Ramon Puig i Gairalt l'ampliació de l'edifici afegint-hi dues plantes més, que van representar una remodelació de tota la construcció.

Entre 1914 i 1915, Mariano Tomàs i Barba realitza el projecte d'una gran edificació ubicada al carrer Major número 57 i promoguda per Francesc Carbonell. En un inici es va concebre com a construcció de planta baixa més tres pisos, però per ordre del propietari es va aixecar una nova planta. La façana està constituïda per una imitació de carreus que podem veure en altres edificacions com la Casa Josep Oliveras, mencionada anteriorment. Hi veiem de nou el forjat del balcons i les llindes de les obertures, decorades amb els elements ornamentals propis de la personalitat arquitectònica de Tomàs i Barba.

Per acabar amb la retrospectiva del mestre d'obres Tomàs i Barba mencionarem que malgrat que el radi d'actuació es concentra a l'Hospitalet, també podem trobar testimonis de les seves intervencions a Sant Just Desvern. En són un bon exemple les Cases Oliveras Sopena, que daten del 1911 i comparteixen cronologia amb les Cases Muç Poll Carbonell.

Cal recordar que, a partir del 1912, Ramon Puig i Gairalt va ostentar el càrrec d'arquitecte municipal de l'Hospitalet fins al 1937. Aquest fet indica que Mariano Tomàs i Barba va deixar de ser el tècnic municipal el 1912. No obstant, la seva activitat no va cessar, com ho demostren les intervencions realitzades durant la segona dècada del segle XX, com la construcció de la Casa Sabadell a la rambla Just Oliveras o les cases germanes ubicades en els números 21, 23 i 25 del mateix carrer.

7. LA CASA DELS CARGOLS DE L'EIXAMPLE DE BARCELONA: UN ENIGMA RESOLT

És coneguda l'existència d'una finca homònima a l'Eixample de Barcelona, una magnífica edificació ubicada al xamfrà que produeix la intersecció entre els carrers Tamarit i Entença (fig. 5). Es tracta de dues cases projectades pel mestre d'obres Carles Bosch i Negre l'any 1895.

L'aventura professional d'aquest projectista es va desenvolupar entre els anys 1876 i 1900, coincidint amb el moment de major apogeu constructiu en la Barcelona de finals de segle XIX. El 1900 va participar en la reforma de la façana de la concorreguda farmàcia Grau Ynglada. Un establiment que va obrir les seves portes el 1900 i que el 1907 va patir un incendi del qual només va sobreviure el conjunt de l'oficina. El projecte va comptar amb la figura d'Alexandre de Riquer com a director del pla decoratiu. Cal destacar la presència d'altres artistes importants del panorama artístic català com Gaspar Homar i la casa Rigalt (Gil, 2015: 69). Tal i com està recollit al llibre *Los maestros de obra de Barcelona*, de Joan Bassegoda, trobem un parell de cases més projectades per Bosch i Negre situades a l'Eixample, anomenades Casa Mestres i Casa Torné respectivament. També va actuar als barris de Gràcia i Sant Gervasi, a més de rebre encàrrecs funeraris per als cementiris del Poblenou i de Montjuïc (Gil, 2015: 75).

Foto 5: La Casa dels Cargols de l'Eixample. Fotografia de l'autora (juny 2016)

Retornant a la casa que ens ocupa, aquesta es caracteritza per un estil modernista del qual destaca la decoració exuberant dels plafolls de color teula a base d'esgrafiats amb motius vegetals i animals i també hi trobem representacions de camperols al nivell més superior de la façana. No ens podem oblidar, però, d'esmentar els protagonistes de l'obra, els ja coneguts cargols de pedra que reposen sobre fulles d'enciam i

que trobem representats a les mènsules i als treballs de forja de les baranes dels balcons. També els trobem reproduïts en el pom de les portes i s'estenen per l'interior del vestíbul de la finca. La magnífica edificació es troba encapçalada per uns grans frisos on hi ha representades dues escenes campestres encarnades per les figures de quatre pagesos. La història que es narra no es pot determinar amb exactitud. L'única informació trobada al respecte és la recollida a l'article de *La Casa de los Caracoles*, de Theros, publicat al País digital: «Si se fijan, verán que cuatro payeses de los de faja y bastón —en realidad siempre el mismo— parecen requerir en amores, muy dignos y formales, a dos lozanas labriegas — también idénticas—, que no parecen muy interesadas en el flirteo. Si las cuentas no me fallan, dos de ellos van a quedarse solteros. O quizás se trata de los esposos y los amantes respectivos de las mozas de marras. Esta última conjetura no sería tan descabellada si tenemos en cuenta que el principal motivo ornamental de todo el edificio son los caracoles. Unos animales conocidos por su lentitud, su paciencia y su tenacidad; pero también por babosos, cornudos y arrastrados por el suelo, talmente como maridos burlados». Segui com sigui, no hi ha dubte que la iconografia del conjunt és enigmàtica. En aquest cas, la tradició oral és l'única font que ens dona una resposta respecte del misteri que envolta l'existència d'aquests cargols; la llegenda narrava que a finals del segle XIX una parella d'ancians vivia en una barraca situada en el mateix sòl on es van aixecar, posteriorment, les dues cases. Els pocs ingressos que rebien procedien dels cargols que venien al mercat i que recollien dels vessants de Montjuïc. Un bon dia van tenir la sort d'endinsar-se en una cova on trobaren un calder ple de diners. Es diu que amb aquesta fortuna van construir l'edificació, i que la representació dels cargols seria un homenatge a aquests invertebrats que van brindar-los una nova oportunitat (Casinos, 2014).

Arribats a aquest punt ens veiem obligats forçosament a qüestionar-nos si existeix algun tipus de vincle entre La Casa dels Cargols de l'Hospitalet i La Casa dels Cargols de l'Eixample, més enllà de la representació de les bestioles que recorren la façana. També cal considerar la relativa aproximació estètica, adjudicada a l'ús d'una escala cromàtica similar on predomina el rosat de l'estucat i el verd; que en el cas de la torre hospitalenca es limita als detalls ornamentals i que en la finca barcelonina es registra en els porticons dels balcons. Però no solament els colors de les dues cases o les reproduccions quasi exactes dels mateixos cargols ens convida a reflexionar-hi; també el treball de forja de la porta principal ens revela una pista essencial, ja que és possible veure-hi dues inicials: la M i la R, que coincideixen amb el nom del propietari hospitalenc Miguel Ribera (fig. 6). Ara bé, cal desvelar si existeix realment un nexa entre les dues cases. Per arribar a aquesta conclusió hem hagut de comprovar que es tracti del mateix propietari i descartar així que l'aproximació no sigui fruit d'una mera casualitat. En l'expedient d'obres de 1895 s'expressa el desig d'un propietari anomenat Miguel Ribera i Ros d'edificar dues cases en el solar que posseïa en el carrer Entença: «D. Miguel Ribera y Rós vecino de esta ciudad y habitante en la calle Tamarit nº 3 [...] atentamente comparece y expone; Que poseyendo la casa nº 1 compuesta de bajo y piso y un solar contiguo, en el chaflán del cruce de las calles Tamarit y Entenza de la presente ciudad, desea derribar dicha casa y edificar dos; en el solar que ocupa la que intenta y en el contiguo compuestas de bajos, entresuelo, cuatro pisos y cuartos

en los terrados [...] conforme al proyecto que por duplicado se acompaña, por la cual acude y suplica».^{vii}

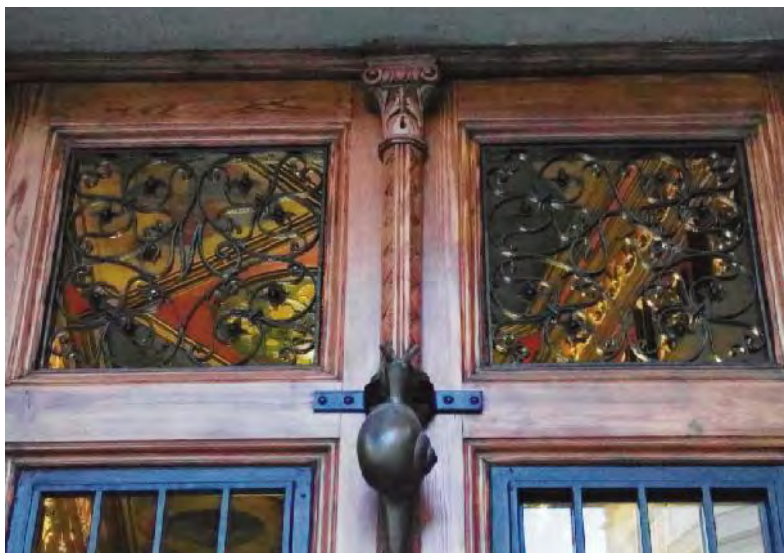

Foto 6: Detall del forjat. Fotografia de l'autora (juny 2016)

Si fem un exercici de memòria recordarem que el nom del propietari de la Casa dels Cargols de l'Hospitalet és Miguel Ribera i Mora, per tant no es tracta de la mateixa persona. No obstant, una lectura acurada d'aquest document ens descobreix una informació vital per resoldre aquesta incògnita. L'expedient de la Casa dels Cargols d'Entença recull tot l'històric de l'immoble i, per tant, les vicissituds administratives amb les quals va haver de lidiar el propietari. Al llarg dels 75 fulls que componen el registre, detectem que Ribera i Ros inicia unes obres que no encaixaven amb les ordenances municipals, ja que pretenia eixamplar la galeria superior sense els permisos pertinents que la Comissió de l'Eixample li exigia. Les intervencions eren legalitzables, però l'Ajuntament li obligava a presentar els plànols i els permisos corresponents. Sembla que aquest problema s'inicia el 29 de setembre de 1896, quan l'Administració l'obliga a aturar les obres; i no serà fins ben entrada la primera dècada del segle xx que es resolgué. Perdem el rastre de Miguel Ribera i Ros, entre tota la paperassa, després de l'últim document firmat per ell mateix amb data del 9 de novembre de 1899, en el qual es compromet a presentar els plànols i els permisos adients que li reclama la Comissió de l'Eixample per tal de legalitzar l'ampliació de les galeries. La primera nota que trobem immediatament després de l'última firma del propietari barceloní ens destapa, per fi, la peça que ens calia per resoldre el trencaclosques. Aquesta anotació presenta la data del 12 de gener del 1914 i diu el següent: «En ésta fecha comparece Don Miguel Ribera y Mora y hace entrega en este acto de los planos que ofreció presentar su difunto padre, suplicando se le conceda el permiso a nombre del componente».^{viii} Així doncs, les nostres sospites es confirmen, i podem decretar finalment que els propietaris d'ambdues cases són pare i fill. Tan-

mateix, existeix un altre text dins l'expedient d'obres amb data del 26 d'octubre del 1916, en el qual Miguel Ribera i Mora sol·licita que es legalitzin les intervencions lligades a la coberta posterior i a les construccions existents en el terrat alt de la casa, probablement tot relacionat amb la problemàtica que havia tingut el seu pare amb l'ampliació de la galeria. En les primeres línies d'aquest text se'ns comunica que Miguel Ribera i Mora és, efectivament, veí del barri de la Torrassa i que posseeix una casa a l'Hospitalet. Per tant, aquestes dades no fan més que confirmar l'evidència que acabem de descobrir sobre el vincle familiar entre ambdues edificacions.

Tot i haver liquidat les especulacions que les dues construccions suscitaven vers el nexce que les unia, queden encara unes quantes incògnites per resoldre. Seria innovador poder aportar més dades al respecte que permetessin definir el perfil de la família Ribera; conèixer-ne la procedència o a què es dedicaven. Aquestes referències podrien oferir teories que ajudessin a desemmascarar el misteri iconogràfic dels cargols i el seu ús com a denominador comú entre les dues edificacions. A més, ens possibilitarien conèixer el motiu pel qual els Ribera van decidir fer aixecar una nova Casa dels Cargols en terres hospitalenques. Podem suposar, respecte d'això, que com altres senyors de Barcelona —que s'acostaven a l'Hospitalet per edificar, ateses les oportunitats d'explotació constructiva que presentava el terreny—, els Ribera van actuar amb la intenció d'invertir urbanísticament. No obstant, desconeixem la raó per la qual van triar l'Hospitalet, de la mateixa manera que tampoc no sabem per què van decidir modificar la torre el 1920, afegint-hi vuit habitatges nous. Com hem especulat en línies anteriors, suposem que aquesta transformació responia a aspiracions econòmiques, tenint en compte que resultava altament rendible construir aquests tipus de habitatges. Tot i això, mantenim l'afany de ser coneixedors de la causa vertadera que va motivar aquesta traumàtica transformació constructiva.

Malgrat els enigmes sense resoldre sobre les dues Cases dels Cargols i la família que les va encomanar, volem reiterar que fins al moment no s'havia contemplat la possibilitat d'unir les dues construccions a través d'una vinculació familiar. Ha estat amb motiu d'aquest estudi que aquesta relació s'ha pogut establir finalment.

(data de recepció: octubre 2018; data d'acceptació: novembre 2018)

BIBLIOGRAFIA

AJUNTAMENT D'ESPLUGUES (2016). *Una flor en relieve, nueva reproducción de la colección Pujol y Bausis* [en línia] Esplugues de Llobregat. <http://www.esplugues.cat/noticias/una-nova-rajola-de-la-col-leccio-de-rajoles-de-pujol-i-bausis-es> [Consulta: 21 de desembre de 2017]

ARXIU CONTEMPORANI DE BARCELONA. Llicència d'obra, 1895. *Barcelona: [en línia] Exp* http://w151.bcn.cat/opac/search?sort=msstored_fld81+asc&q=eix-+5979&fq=mssearch_doctype&fv=*&fq=media&fv=*

ARXIU MUNICIPAL DE L'HOSPITALET. *Llicència d'obra*, 1911. L'Hospitalet de Llobregat: Exp. 1111/1911

ARXIU MUNICIPAL DE L'HOSPITALET. *Llicència d'obra*, 1920. L'Hospitalet de Llobregat: Exp. 2020/1920

ARXIU REIAL ACADÈMIA DE BELLES ARTS DE SANT JORDI (1858). *Libro de matrícula de la enseñanza profesional de maestros de obras y de agrimensores y aparejadores. Cursos de 1858-1859 a 1866-1867*. Barcelona.

AYUSA, G. (2006) *L'Hospitalet recuperará la Casa dels Cargols, un edifici modernista ocult entre construccions* [en línia] Barcelona: El País digital http://elpais.com/diario/2006/05/15/catalunya/1147655241_850215.html [Consulta: 12 d'abril de 2016]

BAGÁN, L. (2011). *La Casa dels Cargols* [en línia] L'Hospitalet de Llobregat <https://lhospitaletdellobregat.wordpress.com/2011/12/06/la-casa-dels-cargols/> [Consulta: 20 de març de 2016]

BASSEGODA, J. (1973). *Los maestros de obras de Barcelona*, 2a ed. Barcelona: Editores Técnicos Asociados.

BIBLIOTECA VIRTUAL MIGUEL DE CERVANTES (2018). *Libro de registro de maestros de obras aprobados por la Real Academia (1818-1886)* [en línia] Madrid: Fundación Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. http://www.cervantesvirtual.com/portales/bellas_artes_san_fernando/obra-visor/libro-de-registro-de-maestros-de-obras-aprobados-por-la-real-academia-1818-1886/html/0168cb46-82b2-11df-acc7-002185ce6064_2.html [Consulta: 16 de gener del 2018]

CAMÓS I CABECERÁN, Joan (1986). *L'Hospitalet. La història de tots nosaltres, 1930-1936*. Barcelona: Diputació.

CAMÓS, J.; SANTACANA, C. (1997). *Història de L'Hospitalet: una síntesi del passat com a eina de futur*. L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament i Centre d'Estudis de l'Hospitalet.

CASAS, J. (1986) *L'Hospitalet, un passeig per la història*. L'Hospitalet de Llobregat: Patrimoni Municipal de Comunicació.

CASINOS, X. (2014) *La colonia de caracoles de Sant Antoni* [en línia] Barcelona: La Vanguardia <http://www.lavanguardia.com/local/barcelona/20141001/54416497815/caracoles-sant-antoni.html> [Consulta: 21 juliol de 2016]

GIL, N.; LÓPEZ, F. (2015) *La farmacia Grau Ynglada: Un establecimiento singular de la Barcelona Modernista, Vol.4, n. 4*, 2015 [en línia] Barcelona: Res mobilis: Revista in-

ternacional de investigación en mobiliario y objetos decorativos. <https://dialnet.uni-rioja.es/servlet/articulo?codigo=5060821> [Consulta: 25 de juliol de 2016]

GÓMEZ, L. (2007). *El Mercat del Centre* [en línia] L'Hospitalet de Llobregat: Arxiu de l'Hospitalet. <http://www.l-h.cat/gdocs/d5934319.pdf> [Consulta: 2 maig 2016]
<http://www.raco.cat/index.php/QuadernsCElH/article/view/276295/378061> [Consulta: 29 de juliol de 2016]

L'HOSPITALET DIGITAL (2003) *L'Hospitalet recuperarà la modernista Casa dels Cargols* [en línia] L'Hospitalet de Llobregat
http://lhdigital.cat/c/document_library/get_file?uuid=57c0d650-89cd-443d-b636-0cef5b77433b&groupId=10919 [Consulta: 7 d'abril de 2016]

L'HOSPITALET DIGITAL (2007). Comença la rehabilitació de la Casa dels Cargols, a la Tor-rassa [en línia] L'Hospitalet de Llobregat.
http://lhdigital.cat/c/document_library/get_file?uuid=088c3f4f-58a1-44b5-8437-46729106d8d7&groupId=10919 [Consulta: 16 d'abril de 2016]

MARÍN, D. (1990). *Una primera aproximació a la vida quotidiana dels hospitalencs. 1920-1939: Les històries de vida com a font històrica* [en línia] L'Hospitalet de Llobregat: Identitats (revista del Museu de l'Hospitalet) http://www.museul-h.cat/detallCataleg_2.aspx?2AeaDXUFoQk4W9S6gON7m6UMlaVshYP8Qq1iOr7hDioMqazB [Consulta: 20 de desembre de 2017]

MULA, N. (2016). *La Casa dels Cargols: història, fases i intervencions*. Treball de Final de Grau, Universitat de Barcelona [en línia]
<http://hdl.handle.net/2445/109586>

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 16-Fàbrica Cosme Toda. BCIL* [en línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet. http://www.museul-h.cat/detallCataleg_2.aspx?2OyFUhN99SpBiZQhCsUT13zArHk1d7EpdsWMI1T90U7QqazB [Consulta: 25 d'abril de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 20-Casa Puig. BCIL* [En línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet.
<http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS4y0VmkI0BO29wo-Pruja5xLZhafupNvOolQqji1pHPs8I7hDd6NLI7> [Consulta: 1 d'agost de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 35-Habitatges rambla Just Oliveras 21* [En línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet. <http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS5Slu4Xm5pG8gT1Fg1tsf4Zc1Y1CCWKcDTwiwDDIacA5e3ODsKKXqazC7Z> [Consulta: 1 d'agost de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 36-Habitatges rambla Just Oliveras 23* [En línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet. <http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS5Slu4Xm5pG8gT1Fg1tsf4Zc1Y1CCWKcDTwiwDDIacA5e3ODsKKXqazC7Z>

h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS6bS7SoKIHvdpC1a8UM0pVinxvdPNfKdbDM-FliLneuOZaLIWltT5d5e [Consulta: 1 d'agost de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 37-Habitatges rambla Just Oliveras 25* [en línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet. <http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS4PDO6IFAGghfCiw5PND7JIEqazA0ekqazAomREeXqazAqgA41OMfdfnqazCGbNI0CdFu> [Consulta: 30 juliol de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 38-Habitatges rambla Just Oliveras 29. BCIL* [en línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet. <http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS6gBVgExuIWfTdBSFqazCicAPJqdbw9HqqCTIa3wb9qTBcqazActx2Zd4LXUi> [Consulta: 26 d'abril de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 40-Edificid'Habitatges rambla Just Oliveras 31. BCIL* [En línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet. <http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS4uCdLfHbOIzdtIaoAEkuaiZRuGpM6woGm9KDrAnZIBSVUMqazCQXG1c> [Consulta: 27 de maig de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 44-Casa Sabadell. BCIL* [En línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet. <http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS6ckcnkMIH7JWyaUkqazAcLSdBtyRCy0R4du8taKqtnVouynNKpiDiUr4R> [Consulta: 2 d'agost de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 46-Casa dels Cargols. BCIL* [En línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet. <http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS7LMU2xyjoTXRhp7xDHLmJqCrVj3oBQ20Zef9KYTFj7vPHzHKkKyTQC> [Consulta: 7 gener de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 50-Edifici C. Major 54. BCIL* [En línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet. <http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS4PvlcS1A3a9Bf76ixKqazCsz2ArzTUTtV85Fz854p3d5qqazCAAP0T9xNDJY> [Consulta: 20 d'abril de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 51-Edifici C. Major 57* [En línia] <http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS6ve5nmr8gazTCKQiM2B66qazAvKNUIYcf-qazCtWrn83da0cKkN8TcTEYFiA> [Consulta: 1 d'agost de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Fitxa 83-Edificis C. Roselles 7- 11, 23 -25 i 29- 33- BCIL* [En línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet. <http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS4JSxKYquIIv3gm1pRVGUlvZNIInedZu3bwlCbcEuUzgiXC72oT5fqazAda> [Consulta: 2 d'agost de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Memòria PEPPA 2001* [En línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet. <http://www.museulh.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS4qTW6L4qazAdsmm7Sh>

f6dlMNSoqazAr1qazAq8FNJi5H5qazCsZU9zq4E5ToKKNWIC [Consulta: 16 de maig de 2016]

MUSEU DE L'HOSPITALET (2001). *Normativa PEPPA 2001* [En línia] L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet.
<http://www.museulh.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS6eyjZHtpKmEkPsiV7E1EwcyalrQK7VLn5HLJ3vHxLqazAzn76bqazCg0eqWd> [Consulta: 16 de maig de 2016]

MUSEUS D'ESPLUGUES DE LLOBREGAT (s/d). *Museo de cerámica "La Rajoleta": Historia* [en línia] Esplugues.
http://www.museus.esplugues.cat/?page_id=4091&lang=es [Consulta: 20 d'abril de 2016]

POBLES DE CATALUNYA (s/d). *Cases Muç Poll Carbonell (Sant Just Desvern-Baix Llobregat)* Barcelona. <http://www.poblesdecatalunya.cat/element.php?e=6320> [Consulta: 28 de maig de 2016]

POBLES DE CATALUNYA (s/d). *Cases Muç Poll Carbonell (Sant Just Desvern-Baix Llobregat)* Barcelona. <http://www.poblesdecatalunya.cat/element.php?e=6320> [Consulta: 28 de maig del 2016]

POBLES DE CATALUNYA (s/d). *Cases Oliveras Sopena (Sant Just Desvern-Baix Llobregat)* [en línia] Barcelona.
<http://www.poblesdecatalunya.cat/element.php?e=241> [Consulta: 28 de maig de 2016]

POBLES DE CATALUNYA (s/d). *Cases Oliveras Sopena (Sant Just Desvern-Baix Llobregat)* Barcelona. <http://www.poblesdecatalunya.cat/element.php?e=241> [Consulta: 28 de maig del 2016]

ROCA, J. (1992) *Industrialització i reindustrialització a l'Hospitalet de Llobregat*. [en línia] L'Hospitalet de Llobregat: Borsa d'estudi per a la Recerca de Ciències Socials 1991-92. Patronat Municipal de Cultura. Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat.
<http://www.museulh.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS6B6jzOUVA9IB5Zf4qazAq3bqazAeBEWkqazAvpfrPJKC9NA3zIOGjIRdV6RiE00> [Consulta: 20 de desembre de 2017]

SALMERÓN, I. (2009). *Històries de Collblanc-La Torrassa*. L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament.

SANABRA, F. (1990). *Evocació de la Rambla: intent d'aproximació –molt personal– a la seva història*. L'Hospitalet de Llobregat: Gent de pau.

THEROS, X. (2011). *La Casa de los Caracoles* [en línia] Barcelona: El País digital.
http://elpais.com/diario/2011/08/09/catalunya/1312852045_850215.html [Consulta: 20 juliol de 2016]

VIDAL, M. (s/d). *Ramon Puig Gairalt, l'arquitecte municipal de l'Hospitalet de Llobregat (1912-1937), dins el marc de la Catalunya nacionalista* [en línia].

NOTES

I. Arxiu Municipal de l'Hospitalet de Llobregat. *Llicència d'obra*, 1911. L'Hospitalet de Llobregat: Exp. 1111/1911.

II. Arxiu Municipal de L'Hospitalet. *Llicència d'obra*, 1920. L'Hospitalet de Llobregat: Exp. 2020/1920.

III. No ha estat possible trobar la data exacta en la qual se li va concedir el títol de mestre d'obres, ja que no apareix en el *Registre oficial de títols de mestres d'obres, aparelladors i agrimensors*. Tot i així, és indubtable que els seus estudis els va realitzar a l'acadèmia catalana, on apareix registrat en tots els cursos des del 1865 fins al 1869.

IV. Arxiu Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi (1858). *Libro de matrícula de la enseñanza profesional de maestros de obras y de agrimensores y aparejadores. Cursos de 1858-1859 a 1866-1867*. Barcelona.

V. La informació plasmada aquí referent a totes les construccions de Mariano Tomàs i Barba realitzades al municipi de l'Hospitalet es troba recollida a les respectives fitxes del PEPPA (Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic) a disposició del públic a la pàgina web oficial del Museu de l'Hospitalet. Tanmateix les edificacions aixecades fora de l'Hospitalet, com les Cases Oliveras Sopena i les Muç Poll Carbonell, de Sant Just Desvern, es troben recollides a la pàgina web www.poblesdecatalunya.cat

VI. Ramón Puig i Campreciós fou pare dels arquitectes Ramón i Antoni Puig i Gairalt. Tal i com es troba recollit a la Fitxa-20 del PEPPA, la relació entre Tomàs i Barba i Ramón Puig i Gairalt a inicis del segle xx —quan aquest encara era un jove estudiant— es troba documentada.

VII. Arxiu Contemporani de Barcelona. *Llicència d'obra*, 1895. Barcelona: [en línia] Exp. 5979/1895.

VIII. *Ibidem*, 46.